

УДК 342.92

 DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.4486520>
A.B. СТОЯН,

 аспірант кафедри адміністративного та фінансового права,
 Національного університету "Одеська юридична академія", м. Одеса,
 Україна; e-mail: Anna_Stoyan@ukr.net;

 ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9176-5516>

ТРИСТУПЕНЕВА ГРАДАЦІЯ СТАНДАРТІВ ДОКАЗУВАННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ

A.V. STOIAN,

 Postgraduate, Chair of Administrative and Financial Law,
 National University "Odessa Law Academy", Odessa, Ukraine;
 e-mail: Anna_Stoyan@ukr.net;

 ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9176-5516>

THREE-STAGE GRADATION OF STANDARDS OF PROOF IN THE ADMINISTRATIVE PROCESS

АНОТАЦІЇ (ABSTRACTS), КЛЮЧОВІ СЛОВА (KEY WORDS)

Постановка проблеми. Зважаючи на те, що Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод і Практика Європейського суду з прав людини є джерелом права в Україні, то поступове проникнення міжнародних інструментів судового захисту, зокрема стандартів доказування, у вітчизняне правове поле є передбачуваною та позитивною тенденцією, що сприяє утвердженню європейських цінностей в частині реалізації справедливого правосуддя на теренах країни. Водночас, спостерігається різний рівень розробки та деталізації відповідних положень у процесуальних галузях права. Особливо відчувається брак фундаментальних досліджень в області адміністративного процесуального права України, що власне і мотивує зосередити увагу на розширенні, поглибленні та уточненні інформації задля подолання потенційних труднощів і пробільності при подальшій імplementації стандартів доказування в правове поле держави. **Мета.** В основу наукового дослідження покладено мету провести триступеневе розмежування видів стандартів доказування для цілей адміністративного процесу, виділивши ключові риси та умови використання цивільного, проміжного та кримінального стандартів, керуючись утилітаристським підходом до оцінки наслідків. **Використані методи.** За допомогою порівняльно-правового та формально-юридичного методів досліджено змістовне та функціональне наповнення видів стандартів доказування у країнах загального права та можливості їх застосування в правовому полі держави. Історико-правовий метод дозволив з'ясувати сутність кожного з двох підходів до підвищеного цивільного стандарту. Використання методів гіпотези, припущення та моделювання допомогли сформулювати пропозиції по застосуванню належних стандартів доказування залежно від обставин адміністративної справи. **Результати.** У роботі проаналізовано "баланс вірогідностей", "ясні та переконливі докази" та "поза розумним сумнівом" як триступеневу градацію стандартів доказування, що повинні використовуватися під час судового розгляду адміністративних справ. Встановлено, що цивільний стандарт здатен повноцінно функціонувати в адміністративному процесі завдяки існуванню внутрішньогалузевих принципів вирівнювання початково неоднакового становища сторін. Дослідження "гнучкого стандарту" та "підходу апріорної вірогідності" як видів підвищення цивільного стандарту показало неспроможність вдало проявити себе в українському правовому полі. Наведені позитивні риси третього окремого проміжного стандарту "ясні та переконливі докази" демонструють необхідність перегляду існуючих положень та підтверджують потребу мінімізації використання кримінального стандарту в адміністративній кейсах. **Висновок.** Обґрунтована необхідність використання трьох видів стандартів доказування – цивільного, цивільного підвищеного та кримінального для цілей адміністративного процесуального права. Поряд із цим вимогу доведення стороною обставин "поза розумним сумнівом" варто обмежити наявністю наслідків, які мають кримінальну конотацію, а підвищену серйозність інших випадків відображати за допомогою стандарту "ясні та переконливі докази", що повинно віднайти законодавче закріплення.

Ключові слова: стандарт доказування; баланс вірогідностей; ясні та переконливі докази; поза розумним сумнівом

Problem statement. According to the European Convention on Human Rights and ECHR' Case law, which acts as a source of law in Ukraine the gradual penetration of international judicial instruments, including standards of evidence, in the domestic legal field is a predictable and positive tendency, which promotes acceptance of European values such as fair justice. Meanwhile, the different development's level of scientific provisions depends on procedural branches are being obvious. Fundamental research connecting with standards of proof is not being represented in the area of the administrative process, which motivates to focus on expanding, deepening, and clarifying the information to overcome potential difficulties and gaps during the further implementation of such categories in the legal theory and practice. **Purpose.** The research is based on the aim to specify three-stage gradation of standards of proof, highlighting the key features and conditions of use every type in administrative procedural law, guided by a utilitarian approach of evaluating consequences. **Methods.** With the help of comparative-legal and formal-legal methods, the content and functional content of types of standards of proof in common law countries and possibilities of their application in the legal field of the state are investigated. The historical-legal method allowed clarifying the essence of each of the two approaches to the raised civil standard. The use of hypothesis, assumption, and modeling's methods helped to form proposals for the application of standards of proof depending on the circumstances of the administrative case. **Results.** The article analyzes the "balance of probabilities", "clear and convincing evidence" and "beyond a reasonable doubt" as a three-stage gradation of the standards of proof that should be used in the administrative proceedings. It is established that the civil standard can function in the administrative process due to the existence of specific equalization principles. The research of the "flexible standard" and "prior probability approach" as types of raising the civil standard has shown the inability to be a part of the Ukrainian legal field. The positive features of the third separate intermediate standard "clear and convincing evidence" were defined. The proposition of changing existing prejudices rules was illustrated. The necessity to minimize criminal standard' usage in administrative cases was shown. The conditions of activating every single standard were illustrated. **Conclusions.** The necessity of using three types of standards of proof – civil, civil advanced, and criminal for administrative procedural law is substantiated. Besides, the requirement for a party to prove "beyond a reasonable doubt" should be limited to the existence of consequences that have a criminal connotation, and the increased seriousness of other cases should be reflected in "clear and convincing evidence".

Key words: standards of proof; balance of probabilities; clear and cogent evidence; beyond all reasonable doubt

Постановка проблеми

Практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) сформулила правила рекомендаційного характеру по застосуванню стандартів доказування при розгляді справ під час цивільного (під яким розуміється також господарське та адміністративне судочинство) та кримінального провадження. Загальними положеннями встановлено алгоритм використання вищого стандарту в кримінальних справах, нижчого – у цивільних, разом із можливістю підлаштувати стандарт під конкретні обставини з метою реалізації справедливого правосуддя. Зважаючи на вищезазначені позиції ЄСПЛ можна зробити висновок, що у адміністративному судочинстві має застосовуватися стандарт "баланс вірогідностей" поряд із ситуативним використанням "поза розумним сумнівом" [1]. Проте, подальший якісний розвиток інструментів судового захисту в Україні потребує поглиблення та уточнення наявного об'єму інформації, яка видається недостатньою, зокрема в галузі адміністративного процесуального права, що провокує виникнення труднощів і пробільності при подальшій імплементації стандартів доказування в правове поле держави.

Зважимо на ґрунтовні розробки в національ-

ній процесуальній доктрині переважно у сфері кримінального процесу І.В. Гловюк; В.Г. Крет – із вдосконалення доктринального визначення "стандарту доказування" шляхом включення ознак об'єктивності, соціальної зумовленості, динамічності, системності та загальнообов'язковості; Х.Р. Слюсарчук – із авторського формулювання стандарту доказування, зокрема як якісної та кількісної складової частини доказування та запропонувала широкі і вузьке розуміння такої категорії; С.В. Ківалова та А.Ю. Осадчого – з адміністративно-процесуального доказування; Є.О. Яковенко – з можливості та умов застосування адміністративними судами стандарту "поза розумним сумнівом"; С.В. Курильова, О.Т. Боннер, Г.М. Рєзнік та А.Г. Карапетова – з надання дефініції поняттям "апріорна" та "апостеріорна" вірогідність та виявленню інтуїтивно відчуваного стандарту доказування.

Керуючись тим, що норми Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [2] мають загальний характер, а практика ЄСПЛ є рекомендаційним прикладом їх тлумачення та прикладної реалізації, доцільною є можливість поглибленого дослідження стандартів доказування у країнах англо-американської правової

сім'ї, звідки власне й були запозичені такі конструкції у діяльність міжнародних судових установ, задля розроблення пропозицій по закріпленню відповідних положень в галузі адміністративного процесуального права України. Метою статті є виділення ключових рис та умов використання стандартів доказування в адміністративному процесі разом із обґрунтуванням необхідності застосовувати триступеневу градацію їх видів, керуючись утилітаристським підходом до оцінки наслідків. Її новизна полягає у запропонованому алгоритмі застосування розширеної варіативності стандартів доказування в адміністративному процесі, що демонструється на прикладі окремих категорій справ та сприяє мінімізації використання кримінального стандарту "поза розумним сумнівом" і потребує внесення уточнень до існуючих правил преюдиції. Завданнями статті є аналіз та характеристика стандартів доказування – "баланс вірогідностей", "ясні та переконливі докази" та "поза розумним сумнівом", що повинні використовуватися під час судового розгляду адміністративних справ з точки зору утилітаристського підходу до оцінки наслідків. Дослідження можливості застосування підходів до підвищеного цивільного стандарту та окремого проміжного стандарту "ясні та переконливі докази" у вітчизняних правових реаліях. Обґрунтування необхідності та способів мінімізації найвищого стандарту в рамках адміністративного процесу.

Верховний суд України, розглянувши господарську справу № 922/51/20, зазначив у Постанові від 29.01.2021 року, що використання стандартів доказування під час судового провадження є необхідною умовою для реалізації справедливого правосуддя, складовими якого також виступають принцип змагальності та обов'язок уникнення формального підходу до розгляду кожної конкретної справи. Поміж іншого Верховний суд звернув увагу на зміни до Господарського процесуального кодексу України (ГПК України) внаслідок прийняття Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні" від 20.09.2019 р. № 123–ІХ, що трансформували назву ст.79 на "Вірогідність доказів", виклавши її зміст у формі, яка відповідає стандарту доказування "вірогідність доказів", підкресливши необхідність співставлення судом "версій" сторін (п.8.12–8.20 [3]).

Таким чином, вкотре можна констатувати, що концепція "внутрішнього переконання" прита-

манна романо-германській системі права та англо-американська категорія "стандартів доказування" не вступають у протиріччя, а доповнюють одна одну. Разом із цим, тенденція по законодавчому закріпленню категорій стандартів доказування у нормативно-правових актах триває, адже наразі її положення віднайшли своє відображення не тільки в КПК України, але й в Господарському процесуальному кодексі України.

В свою чергу, Ю.Ю. Рябченко, аналізуючи останні зміни до ГПК України, також зазначає їх співрозмірність відомій у Великій Британії категорії – "балансу вірогідностей". Проте, за словами автора, широкого обговорення така новела у вітчизняній науці не набула у порівнянні зі стандартом "поза розумним сумнівом", який дослівно був закріплений у ч.2 ст.17 Кримінального процесуального кодексу України [4, с.136]. Такий стан речей спонукає в подальшому використовувати єдиний понятійний апарат у законодавчих актах для відображення запозичених конструкцій з метою уніфікації доктринальних положень, практики та вдалої інтеграції до регіональної і світової правничих систем.

Стандарти доказування та утилітаристський підхід до оцінки наслідків

Аналіз джерел країн загального права дозволяє виокремити 3 стандарти доказування: цивільний – баланс вірогідностей "balance of probabilities"; підвищений цивільний, що застосовується для розгляду більш серйозних цивільних та ряду адміністративних справ – ясні та переконливі докази "clear and convincing evidence"; кримінальний – поза розумним сумнівом "beyond reasonable doubt". Перед дослідженням кожного з наведених інструментів судового захисту важливо зазначити, що існують різні підходи, якими можуть керуватися судді або законодавець під час вибору стандарту доказування, аби забезпечити одноманітність практики та рівність учасників судового процесу. Один із таких пропонується дослідниками-утилітаристами, які вважають за необхідне оцінювати корисність "utility" рішення шляхом співставлення як позитивних, так і негативних наслідків для кожної зі сторін. У результаті можна диференціювати наслідки на симетричні та несиметричні, яким кореспондують цивільний та кримінальний стандарти доказування. Для кращої ілюстрації вищенаведених співвідношень популярним серед науковців є створення формул [5–7]. Так, наприклад, прорахунок однако-

вого співвідношення наслідків для прийняття цивільного стандарту можна виразити так: $K(Пп)=K(Вп)$ та $нК(Пв)=нК(Вв)$, що розшифровується як: корисність рішення (K) при перемозі позивача ($Пп$) дорівнює корисності рішення (K) при перемозі відповідача ($Вп$), водночас негативні наслідки ($нК$) у разі відхилення вимог позивача ($Пв$) дорівнюють негативним наслідкам ($нК$) при програші відповідача ($Вв$). Ідентичне рівняння актуальне й в разі калькуляції асиметрії наслідків з одною лише зміною знаку переваги ($>$) в необхідному напрямку. Хоча концепція утилітаризму критикується з огляду на те, що певні цінності (наприклад, "правда"), неможливо включити під час підрахунку корисності рішення, все одно вона носить важливе практичне значення, виступаючи базовим орієнтиром їх градації.

Водночас, важливим аспектом для правильного прорахунку наслідків є встановлення належного співвідношення між цінностями. Зважаючи на те, що кожному рішенню завжди кореспондує ризик нанесення моральної шкоди, то від порівняння її ступеню власне й залежить обраний стандарт. Головною умовою для односторонньої оцінки такої шкоди кожним окремим суддею є однакове базове представлення про ієрархію цінностей, що об'єктивно недосяжно через різний життєвий досвід, професійну деформацію та ряд потенційних когнітивних помилок (наприклад, помилка доступності, помилка ретроспективного погляду, перекошена вибірка та інші). Беручи до уваги наведені відмінності у сприйнятті, не дивно, що у схожих справах одні й ті самі об'єкти посідають різні місця на шкалі важливості, призводячи до застосування відмінних стандартів у тотожних обставинах. Одним із варіантів мінімізації такого суб'єктивного фактору, як зазначає О. Ларрі (Larri, 1991), є перекладення функції з підбору належного стандарту доказування на законодавця (державу) [8, с.257].

Проте, навіть якщо вдасться врегулювати значний масив справ, все одно залишаться ситуації, які потребуватимуть суддівського волевиявлення [6, с.170]. Зважаючи на вищезазначене, видається утопічною віра в можливість обрати виключно нормативний або позитивний спосіб закріплення стандарту доказування як єдино правильний. Тому, необхідно використовувати змішану модель регулювання, яка передбачає законодавче закріплення стандарту доказування по найбільш типовим справам із залишенням можливості для суддів як обґрунтовано відступати від нормативного стандарту,

так і самостійно його обирати залежно від специфічних обставин у справах, які оминув законодавець, враховуючи рекомендації вищих судових органів.

Отже, поєднання нормативного та позитивного регулювання стандартів доказування утворює своєрідний баланс, адже, з однієї сторони, законодавець звужує суддівські дискреційні повноваження з їх вибору шляхом попереднього закріплення на основі незаангажованого прорахунку потенційної корисності рішення для сторін. Недоліком виступає неможливість швидкої кореляції стандарту відповідно до специфічних обставин. З іншого боку, у законодавчо нерегульованих справах на суддю, разом із перекладенням ризику управління помилками допущених в бік кожної зі сторін, покладається обов'язок обрати стандарт доказування, що сприяє найбільш точному відображенню рівня серйозності обставин. Недоліком є початково різне представлення про вірогідність досліджуваних обставин, а також потенційна можливість впливу сторін на суддю. При цьому такий вплив не завжди може бути незаконним (підкуп, шантаж), адже іноді у особи, яка ухвалює рішення, превалюють догматичні установки по відношенню до окремих характеристик учасників процесу. Наприклад, у кримінальному провадженні існує термін "ап'юрірна судимість", що характеризує можливість підсвідомого використання суддею нижчого стандарту доказування до обвинуваченого через його сумнівну біографію. Способом уніфікації суддівських підходів по підборі стандарту є рекомендації від вищих судових органів, які повинні чітко та послідовно роз'ясняти специфічні випадки, узагальнюючи практику використання.

Повертаючись до розгляду видів стандартів доказування, варто детальніше зупинитися на кожному з них, аби сформулювати представлення про ключові риси та можливість їх законодавчого закріплення у Кодексі адміністративного судочинства України. Зокрема, "баланс вірогідностей" виражається як необхідність довести обставини по справі "так, аби суддя був більше впевнений, аніж ні, що вони насправді існували" або як вірогідність на рівні 50 % + 1 [9, с.9]. Потреба саме у такому пороговому рівні закріплення пояснюється, по-перше, мінімізацією очікуваних помилок, по-друге, збільшенням корисності рішення для сторін. До прикладу, у звичайному цивільному кейсі для держави не має вагомих причин аби оцінювати права позивача вище, аніж відповідача, так само як і обирати один вид

помилки як більш необхідний [6, с.171]. Таке правило цілком і повністю діє в адміністративному процесі завдяки внутрішньогалузевому вирівнюванню початково неоднакового становища сторін в адміністративній справі в результаті існування принципу офіційного з'ясування всіх обставин у справі (інквізиційного принципу), що полягає в активній ролі судді по самотійному або за клопотанням сторони витребуванню доказів, можливості виходити за межі позовних вимог, а також практики покладення тягаря доказування в окремих категоріях справ на суб'єкта владних повноважень, як сторони володіючої більшими доказовими можливостями [10, с.11] та ст.9 [11]. З цього також випливає, що більший вплив на перемогу має тягар доказування, адже якщо він буде покладений на сторону, яка не має жодних доказів спростування чи підтвердження обставин, то навіть найнижчий стандарт установлений на пороговому рівні 20 % + 1 виявиться для неї недосяжним. Тому обов'язок доказування у комплексі із стандартом повинні враховувати потенційну можливість сторони представити докази. Отже, саме завдяки існуванню механізмів вирівнювання становища сторін у повній мірі здатен функціонувати та досягати поставлених цілей "баланс вірогідностей" в адміністративному процесі.

Водночас, коли у справі наявні серйозні обвинувачення та наслідки, суддя повинен видозмінити базовий стандарт доказування. Власне сама потреба застосувати підвищений стандарт не викликає суперечок у науковому колі. Проте, проблема криється в тому, що, наприклад, деякі англо-американські суди не завжди здатні описати, який стандарт вони використовують з огляду на відсутність чітко окресленої градації видів. Внаслідок цього, пояснення, що містяться в рішенні, є незрозумілими, невичерпними або взагалі відсутні. В українських правових реаліях наразі функціонують лише два стандарти, і хоча поки жоден з них не віднайшов свого закріплення у адміністративному законодавстві, вже висувається обґрунтована критика їх застосування. Так, Є.О. Яковенко вказує, що адміністративні суди, у підсумкових рішеннях (стосовно розгляду справ за участю органу державної влади, зокрема надаючи правову оцінку його діям/бездіяльності або рішенням) не розкривають в повній мірі та не визначають обов'язкових "правових елементів" поняття стандарту доказування "поза розумним сумнівом". Для подолання даної проблеми автор пропонує вичерпний перелік критеріїв, що має дослідити

суддя аби реалізувати стандарт доказування на найвищому рівні [12, с.297].

Поміж іншого, в країнах загального права численні дослідження вказують, що невизначеність та неоднозначність застосування стандарту доказування викликає труднощі в разі апеляційного перегляду. Якщо суддя чітко не артикулює стандарт, то важко оцінити правильність розуміння ним серйозності обставин справи. Теоретично апеляційні суди можуть намагатися визначити використаний стандарт зворотнім шляхом, аналізуючи об'єм доказів на основі яких було винесено рішення, проте такий порядок дій потребує додаткового часу та виглядає ненадійним [6, с.174]. Тому, повертаючись до вітчизняного правового середовища, що характеризується активним доктринальним обговоренням та використанням на практиці стандартів доказування у адміністративному процесуальному праві, можна спрогнозувати виникнення ідентичних труднощів, якщо завчасно не створити вичерпну класифікацію разом із закріпленням обов'язку відобразити застосований стандарт у підсумковому рішенні. При цьому, як свідчать напрацювання деяких іноземних науковців, рухатися необхідно в напрямку закріплення трьох стандартів доказування – базового, підвищеного та найвищого.

Підходи до визначення підвищеного цивільного стандарту

З погляду на зарубіжну судову практику можна виокремити 2 варіації підвищеного цивільного стандарту доказування, які пропонувалися суддями загального права в своїх рішеннях: суддя Bater – гнучкий стандарт "flexible standard" та суддя Hornal – підхід апіорної вірогідності "prior probability approach". У першому випадку змінюється в сторону підвищення сам стандарт доказування, проте не настільки, аби розмити межу між цивільним та кримінальним судочинством. В другому – стандарт залишається без змін, проте ступінь (кількість та якість) необхідних доказів змінюється залежно від серйозності обставин. Діє формула, що чим серйозніше обвинувачення, тим менша вірогідність його існування, а тому потребується більша, аніж зазвичай, надійність доказів та об'єм зусиль аби задовольнити стандарт доказування. Також існує думка, що вимагається не більша кількість доказів, а уважніше вивчення їх суддею, тобто зміщується фокус із вимог до сторін на необхідність більш пильного суддівського опрацювання інформації [6, с.177].

Наразі гнучкий стандарт широко застосовується в Австралії та Канаді, причому кожен випадок відхилення від базового цивільного піддається глибокому аналізу. В результаті значний масив висновків апеляційних судів змінюють первинні рішення з мотивів використання стандарту, що не відповідає обставинам. Такі складнощі виникають, зокрема, через недостатнє розуміння судом присяжних змістовного наповнення гнучкого стандарту, а спроби розтлумачити, як правило, є невдалими через лінгвістичні неточності. Наприклад, суддя зазначає присяжним, що вони мають розглянути справу на основі "балансу вірогідностей", проте, акцентуючи увагу на серйозності обставин, просить "вищої ступені впевненості", формуючи хибне представлення про цивільний як вищий стандарт, яким насправді є кримінальний. Окрім двозначності в розумінні, гнучкий стандарт критикується з огляду на розпливчатість меж, адже коли передбачається його зміна залежно від обставин, які можуть по-різному оцінюватися суддями, відкривається безперешкодний шлях до суддівського свавілля. Використання гнучкого стандарту вважається виправданим, коли є можливість оцінити корисність рішення для сторін з точки зору загальнолюдської, соціальної цінності, що найкраще втілюється присяжними в кримінальному процесі як представниками народу. В Україні ж, попри конституційну гарантію можливості реалізації судочинства судом присяжних, в адміністративному процесі розгляд проводиться одноособово (колегією суддів – у визначених випадках), що виправдано потребою мінімального навантаження на суддів та відносною нескладністю переважного масиву справ (ст.129 [13]), [10, с.32].

Звісно, в теорії суддя повинен відсторонено оцінювати наслідки, однак на практиці важко уникнути індивідуалізованого підходу (наприклад, суддя надмірно очарувався промовою захисника однієї зі сторін). Таким чином, існує небезпека впливу зовнішніх факторів на суддю, які не можуть бути "розбавлені" участю присяжних як додаткових гарантів справедливого правосуддя, внаслідок чого стандарти можуть різнитися від справи до справи одного типу. Звичайно, не варто абсолютизувати інститут присяжних як спосіб подолання існуючих проблем, особливо зважаючи на обґрунтовану критику їх відносно непідкупності, недостатньої компетентності та залежності від думки судді, що міститься у вітчизняній літературі [14, с.3–10; 15, с.400–406]. Отже, особливості притаманні адміністративно-

му процесуальному праву ускладнюють використання гнучкого стандарту в правових умовах нашої країни, а тому даний підхід не зможе проявити себе в найкращому світлі.

В свою чергу, "підхід апріорної вірогідності" передбачає, що суддя повинен починати розгляд справи з мінімальної початкової впевненості у вимогах, що містяться в позові. Вірогідність починає зростати разом із збільшенням представлених доказів, що повинні бути потенційно правдоподібні для судді. Тут мова йде про так званий загальнологічний стандарт доказування, від якого повинна починати рухатися суддівська думка, та який, як вказував А.В. Тягло, "повинен бути в синергії з одним із відповідаючих ситуації юридичним стандартом" [16, с.92]. Як зазначає В. Твінінг (Twining, 2002), суддя загального права Nicholls також наголошував на базових когнітивних навичках кожного судді, а саме що "початкова вірогідність або невірогідність події сама по собі має братися до уваги при вирішенні справи по суті". Також стверджувалося, що "чим серйозніше обвинувачення, тим важче їх довести, адже потенційна вірогідність того, що вони сталися менша" [17, с.237]. Останнє твердження зазнало найбільший шквал критики через неможливість достеменно встановити фактично існуючу кількість серйозних обставин та їх співвідношення із звичайними. Водночас, метафоричне вираження стандарту може призводити до нерозуміння та викривлення його суті. Загалом вищенаведений підхід має кращі шанси проявити себе під час дослідження "морально нейтральних доказів", що не викликають у судді на початковому етапі жодних емоцій і здатні поступово збільшувати впевненість в їх існуванні.

Наприклад, як зазначає Е. Шервін (Sherwin, 2002), необхідно прикласти багато зусиль аби запевнити суддю в тому, що "договір був укладений о 3-й годині ранку на Різдво" [18, с.25]. Проте, поряд із цим, так званий "Tothunter paradox" часто використовується зарубіжними дослідниками аби продемонструвати необхідність брати до уваги навіть критично низької вірогідності обставини, якщо не має об'єктивних приводів для сумніву. Так, пропонується уявити лотерею, номінальна кількість білетів в якій становить 10000 одиниць. Очевидець "щасливого білета" стверджує, що він під номером 642. Головне питання полягає в тому, чи можна довіряти його словам, адже, для порівняння, показання свідків у судді не відіграють вирішальної ролі, а апріорна вірогідність того, що такий білет ви-

грашний низька. Проте, специфіка лотерей показує, що початково невисока впевненість не має великого значення в тому, який білет стане переможним. Тому, якщо очевидець дійсно бачив номер 642, він навряд чи б допустив похибку, озвучивши його, адже існують ще 99,9 % варіантів крім нього. Звичайно, коли відома потенційна кількість помилок у вигляді виключної нумерації лотерейних білетів, то їх легше підрахувати, водночас така калькуляція неможлива в життєвих ситуаціях. Однак, у будь-якому випадку висновок, що "події, які навряд чи сталися в минулому, так само навряд чи б стверджувалися, якби вони не сталися" є цілком переконливим. Отже, суддя, маючи низький рівень апріорної вірогідності в показаннях свідка, проте не відшукавши у нього мотивів збрехати, повинен взяти їх до уваги. Тому, якщо апріорна вірогідність певної події невелика, то заява про те, що вона сталася, має сприйматися як чинник, що збільшує її. Водночас не можна виключати існування обставин, які попри високий рівень апріорної вірогідності є неправдивими, що власне і провокує суд на допущення помилок. Так як використання підходу апріорної вірогідності тісно пов'язано з інтуїцією, життєвим та професійним досвідом судді, що формує початково неоднакову відправну точку на шкалі вірогідності і, як наслідок, вимагається початково різна кількість доказів для доведення тотожних обставин, порушуючи принцип рівності та однамітності практики, його використання також не є виправданим на теренах України. Цікаво, що підхід апріорної вірогідності, в принципі, як зазначає М. Редмейн (Redmayne, 1999), не отримав широкого застосування, а з плином часу перевага остаточно була віддана гнучкому стандарту [6, с.186].

Проміжний стандарт "ясні та переконливі докази"

Пам'ятаючи про недоліки кожного з підходів, про які йшлося вище, видається вмотивованим дослідження третього окремого підвищеного стандарту доказування. Проміжний стандарт "ясні (чіткі) та переконливі докази" ("clear and convincing evidence" "clear, convincing and satisfactory", "clear, cogent and convincing") законодавчо закріплений в США та використовується при розгляді серйозних питань в цивільному та адміністративному процесах (наприклад, поміщення в психіатричні заклади, втрата громадянства та позбавлення батьківських прав).

Згідно з дефініцією, наданою Верховним су-

дом у справі "Colorado v. New Mexico" (1984), такий стандарт означає, що обставини по справі повинні бути доведені "істотно (суттєво) більш вірогідно ніж ні", тобто вимагається більший рівень впевненості судді, ніж в рамках "балансу вірогідностей", проте не такий високий як при розгляді кримінальних справ [19, с.262]. Позитивними рисами проміжного стандарту є: 1) здатність відображати підвищену серйозність обставин та асиметрію наслідків, не розмиваючи межу між цивільним та кримінальним процесами; 2) сприяння формуванню одноманітної практики і дотримання принципу рівності; 3) подолання лінгвістичних розбіжностей при описі використаного стандарту; 4) формування певного рівня передбачуваності для сторін по доказовим зусиллям; 5) зменшення можливості суддівського свавілля, шляхом звуження дискреційних повноважень по вибору стандарту; 6) прискорення апеляційного перегляду завдяки артикуляції стандарту. Отже, проміжний стандарт доказування має явні переваги у порівнянні з іншими підходами, тому його імплементація разом із цивільним та кримінальним в адміністративне процесуальне право видається важливим кроком на шляху до вдосконалення інструментів захисту прав людини в Україні. До речі, така позиція співпадає з думкою Ю.Ю. Рябченка в частині необхідності закріплення стандартів доказування на законодавчому рівні й створення принаймні мінімального переліку випадків застосування кожного з них [3, с.138].

Однак, як зазначалося вище, неможливість законодавчо передбачити всі випадки застосування підвищеного стандарту або необхідність відступу від закріпленої форми, примушують суддю враховувати додаткові аспекти при здійсненні такого вибору. Так, обираючи між цивільним і проміжним стандартом варто пам'ятати, що підвищення для позивача означає, що суд вважає помилку допущену стосовно нього кращою, ніж по відношенню до відповідача та навпаки. Разом із цим суд таким рішенням демонструє, що така потенційна помилка менш серйозна, ніж в аналогічних справах, де застосовується "баланс вірогідностей". Отже, цивільний стандарт підтримує рівність між сторонами, в той час як уніфікована практика по його видозміні в бік підвищення забезпечує рівність між усіма позивачами (відповідачами) як групою процесуальних осіб. Більше того, іноді необхідно залишати стандарт доказування на базовому рівні, якщо суд бажає завадити збільшенню кількості потенційних помилок стосовно однієї зі

сторін [6, с.183].

Дотримання таких правил, зокрема при розгляді адміністративних справ, допомагає застосувати найбільш підходящий стандарт відповідно до обставин. Так, наприклад, при розгляді спорів між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, в тому числі делегованих повноважень, виправданим є використання "балансу вірогідностей" через відсутність початкового мотиву вважати наслідки для сторін нерівнозначними та обирати один вид помилки як більш пріоритетний. Водночас, у спорах з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження та звільнення видається необхідним застосовувати проміжний стандарт, адже значно більша серйозність наслідків для однієї сторони очевидна (втрата засобів до існування та неможливість забезпечувати залежних осіб). Інший приклад можливості застосування середнього стандарту стосується спорів про позбавлення ліцензії як права займатися певним видом діяльності, що знову може призводити до втрати засобів для існування, формуючи асиметрію у наслідках [11].

Необхідно відмити, що такий розподіл стандартів доказування можливий лише у випадку аксіоматичного закріплення не двох, а трьох його видів. Хоча британські суди категорично проти такого розширення, стверджуючи що це призведе до надмірної заангажованості непотрібними процесуальними конструкціями, ускладнивши прийняття рішення. Водночас вони не заперечують необхідність вимагати різну кількість доказів в рамках "балансу вірогідностей" залежно від серйозності обставин. Однак, настільки широкі рамки, які в такому випадку припадають на єдиний цивільний стандарт, що в процентному значенні охоплюють від 51–89 %, здатні стати джерелом суддівського свавілля. Так, наприклад, один суддя використовуючи "баланс вірогідностей", вимагатиме доведення обставин на рівні 55 %, а інший – 85 % у схожих справах [6, с.185]. Такі розбіжності, між іншого, неодмінно призведуть до порушення принципу рівності та завадять формуванню однакнітної практики. Водночас, якщо відкинути процентне вираження, яке критикується через відірваність від реального механізму прийняття рішень, то заперечувати існування бодай мінімальної різниці у наслідках залежно від категорії справ в рамках адміністративного процесу вкрай важко. Тому безглуздо ігнорувати можливість відобразити в законодавстві фактично на-

явні відмінності за допомогою проміжного стандарту.

Поміж іншого, стандарт "ясні та переконливі докази" здатен усунути дрібні неточності, що знаходяться у площині обсягу преюдиції, яка, як відомо, різниться залежно від процесу. Зокрема, відповідно до ч.5 ст.75 КАСУ [11] обставини, встановлені судовим рішенням в адміністративній, цивільній і господарській справі, що набрала законної сили не доказуються при розгляді інших справ, у яких беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини. Звичайно, звільнення від доказування не носить абсолютного характеру, проте такі випадки не повинні йти в розріз з принципом правової певності (остаточне судове рішення не підлягає сумніву) як складової права на справедливе правосуддя. Водночас, стосовно деліктних рішень (кримінальне провадження та адміністративні правопорушення) преюдиція носить обов'язковий характер виключно у двох аспектах: 1) наявності дії або бездіяльності; 2) чи була вона вчинена конкретною особою [20, с.157–158]. Такий стан речей пояснюється різницею у закріплених стандартах доказування, адже в рамках розгляду однієї справи з однаковим набором доказів підсумкові рішення можуть відрізнятись залежно від юрисдикції. Зокрема, сукупність доказів, яка буде достатньою для судді у цивільному провадженні аби визнати злочин доведеним, може залишати розумні сумніви та сприяти ухваленню протилежного рішення в рамках кримінального процесу [20, с.176]. Разом із цим видається незрозумілим, коли в адміністративних справах використанню підлягає стандарт "поза розумним сумнівом", чому такі обставини не враховуються для кримінальних цілей в повному обсязі, а мова йде лише про преюдиційність допустимості набору фактичних даних. Це наштовхує на формування хибного уявлення про найвищий стандарт, який попри єдину назву, має різне змістовне навантаження залежно від процесу. З огляду на вищезазначене, обсяг преюдиції потребує уточнення. По-перше, бажано закріпити, що обставини у адміністративному, цивільному, господарському процесі, доведення яких здійснювалося на основі "поза розумним сумнівом" не доказуються при розгляді кримінальних справ. При цьому варто враховувати термінологічну відмінність преюдиції, яка зосереджена у формулюванні "не доказуються" та "обов'язкова", що пояснюється Вищим адміністративним судом України у листі від 14.11.2012 р. відображаючи можли-

вість спростування встановлених обставин в першому випадку та однозначного сприйняття в останньому [21]. Саме тому запропоновані преходичні зв'язки залишають можливість не погодитися з висновками інших судових рішень у кримінальному провадженні, виступаючи додатковою гарантією презумпції невинуватості. По-друге, можливість використання стандарту "поза розумним сумнівом" у адміністративному, цивільному та господарському провадженнях необхідно мінімізувати, викристалізувавши випадки такого застосування. Водночас потребам відображення галузевої градації серйозності обставин слугуватимуть "ясні та переконливі докази".

Мінімізація використання кримінального стандарту для цілей адміністративного судочинства

Хоча наразі, як зазначалося на початку статті, опираючись на практику ЄСПЛ, у "класичних" цивільних кейсах використовується "баланс вірогідностей", а в разі підвищеної серйозності обставин – "поза розумним сумнівом", під яким розуміється, що доведення має впливати із сукупності ознак чи неспростованих презумпцій, достатньо вагомих, чітких і узгоджених між собою, проте таке формулювання не позбавляє можливості розширити їх перелік (п.43 [22]). По-перше, положення про беззаперечне використання найвищого кримінального стандарту в усіх процесуальних галузях при будь-яких коливаннях в бік підвищення серйозності обставин може бути спростоване за допомогою прикладів, які наводить А.С. Степаненко [23, с.187]. Зокрема, суддя Bonello в особливій думці у справі *Sevtaş Veznedaroğlu v. Turkey* зазначив, що стандарт має бути пропорційний переслідуваній меті, маючи найвищу ступінь визначеності у кримінальних справах і робочу ступінь імовірності по інших випадках. Критика вказала і на те, що Суд є єдиним в Європі, який використовує найвищий стандарт навіть під час розгляду справ не кримінально-правового характеру [24]. ЄСПЛ в свою чергу пояснив, що керуючись правом автономного (суб'єктивного) тлумачення, використовує даний судовий інструмент для розгляду питання відповідальності Високої Договірної Сторони, а не кримінальної відповідальності особи як це прийнято на рівні національних правових систем [25]. Таким чином Суд не заперечив необхідність мінімізувати використання найвищого стандарту в адміністративному процесі. Тому, закріплення проміжного стан-

дарту вже не видається примхою теоретиків відірваною від реальності, навпроти в цьому вбачається практична необхідність, адже розширена варіативність цивільного стандарту спроможна більш точно відобразити реальність, надаючи дієві інструменти судового захисту сторонам, сприяючи уніфікації практики та усуваючи неточності в законодавстві.

Ще один аргумент на користь відмови від використання найвищого стандарту полягає в тому, що кримінальний процес має особливу природу стигматизуючих наслідків, непритаманних навіть найсерйознішим обвинуваченням в рамках інших проваджень, і саме тому деякі зарубіжні дослідники відстоюють позицію його тотального заперечення. Проте, таке формулювання здається занадто категоричним, особливо якщо проаналізувати заходи адміністративного примусу в Україні, адже деякі з них все таки мають риси тотожні кримінальним. Так, наприклад, адміністративний арешт на строк до 15 діб особи, що незаконно перетнула або намагається перетнути державний кордон України, обмежує її свободу пересування.

Висновки

Отже, аналіз "гнучкого стандарту" та "підходу апріорної вірогідності" як видів підвищеного цивільного стандарту допоміг виявити риси, які завадять їх використанню в українському правовому полі, на відміну від проміжного стандарту. Тому пропонується до Глави 5 "Докази та доказування" Кодексу адміністративного судочинства України включити положення, які би закріплювали можливість використання трьох видів стандартів доказування – цивільного "баланс вірогідностей", окремого підвищеного (проміжного) цивільного "ясні та переконливі докази" та кримінального "поза розумним сумнівом". При цьому вимогу доведення стороною обставин "поза розумним сумнівом" в межах адміністративного процесу варто обмежити наявністю наслідків, які мають кримінальну конотацію, а підвищену серйозність інших випадків відображати за допомогою стандарту "ясні та переконливі докази".

Конфлікт інтересів

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів.

Вираз вдячності

Дослідження виконано ініціативно та не отримало будь-якого фінансування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пільков К. М. Стандарт доказування як складова забезпечення права на справедливий суд. *Юрліга*, 04.11.2019. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/816559> (дата звернення: 10.01.2021).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рада Європи, 1950. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
3. Постанова Верховного Суду України у справі № 922/51/20 від 29.01.2021 року. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94517830?fbclid=IwAR3-HdF9CsVL4e26vKX3UiaVbYy4p2cg07vV1q4fqWHzIEAvdl8JtrUNmJA>
4. Рябченко Ю. Ю. Стандарт доказування в цивільному процесуальному праві: постановка проблеми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 136–139. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/35> (дата звернення: 20.01.2021).
5. Карапетов А. Г., Косарев А. С. Стандарты доказывания: аналитическое и эмпирическое исследование. *Вестник экономического правосудия Российской Федерации. Приложение к Ежемесячному журналу*. 2019. № 6(63). С. 1–96. <https://m-logos.ru/img/Article-about-standards.pdf>
6. Redmayne, M. (1999). Standards of Proof in Civil Litigation. *The Modern Law Review*, 62(2), 167–195. <http://www.jstor.org/stable/1097022>
7. Taruffo, Michele. Rethinking the Standards of Proof. *The American Journal Comparative Law*, vol. 51, no. 3, 2003, pp. 659–677. <https://doi.org/10.2307/3649122>
8. Alexander, Larry. Book Review: Liberal Neutrality. Edited by Robert E. Goodin and Andrew Reeve. (1991). *Constitutional Commentary*. 595. <https://scholarship.law.umn.edu/concomm/595>
9. Томаров І. Стандарт доказування: внутрішнє переконання чи баланс вірогідностей. *Юридична Газета online*. 21.05.2019. <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/standart-dokazuvannya-vnutrishne-perekonannya-chi-balans-virogidnostey.html> (дата звернення: 16.01.2021)
10. Ківалов С. В., Осадчий А. Ю., Закаленко О. В. Адміністративний процес (загальна частина): навчальний посібник (для здобувачів вищої освіти денної форми навчання). Одеса: НУ "Одеська юридична академія", 2019. 224 с.
11. Кодекс адміністративного судочинства України: від 06.07.2005, № 2747-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446.
12. Яковенко Є. О. Стандарт доказування та його застосування в адміністративному процесі. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. 2019. Вип. 82. С. 295–304 (дата звернення: 10.01.2021).
13. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення 08.01.2021).
14. Оверчук С. В. Становлення інституту присяжних в умовах набрання чинності Кримінальним процесуальним кодексом України. *Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право"*. 2012. № 2(6). С. 1–4. <https://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12osvpku.pdf>
15. Скрябін О. М., Тонне Н. Д. Суд присяжних за новим Кримінально-процесуальним кодексом України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 72. С. 400–406.
16. Тягло А. В. О стандартах доказательства. *Форум права*. 2018. № 1. С. 88–94. <http://doi.org/10.5281/zenodo.1239007> (дата звернення: 01.02.2021).
17. William Twining. *Rethinking Evidence: Exploratory Essays, Second Edition* (Cambridge University Press, 2006). 493 p. http://assets.cambridge.org/052167/5375/frontmatter/0521675375_frontmatter.pdf
18. Sherwin, Emily. *Clear and Convincing Evidence of Testamentary Intent: The Search for a Compromise Between Formality and Adjudicative Justice*. (2002). Cornell Law Faculty Publications. 824 с. <http://scholarship.law.cornell.edu/facpub/824>
19. McBaine. *Burden of proof: Degrees of Belief*. (1944). PP. 262–263. <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwi3273F6-3uAhVFkMMKHxuDyQFjAAegQIAhAC&url=https%3A%2F%2Flawcat.berkeley.edu%2Frecord%2F1109153%2Ffiles%2Ffulltext.pdf&usq=AOvVaw3K1aF3192LvbGAwwKlkdm5>
20. Мамонтова О. М. Правові засади звільнення від доказування в адміністративному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2019. 222 с.
21. Лист Вищого адміністративного суду України від 14.11.2012 р. № 2379/12/13-12. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v2379760-12#Text>
22. Рішення ЄСПЛ у справі "Кобець проти України" від 14.02.2008 р. (заява No. 16437/04). http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_320

23. Степаненко А. С. Теорія та практика застосування стандарту доказування "поза розумним сумнівом" Європейським судом з прав людини. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 184–191 (дата звернення: 18.01.2021).
24. ECtHR, *Sevtaş Veznedaroğlu v. Turkey*, Judgement of 11 April 2000, Appl. 32357/96. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58897>
25. ECtHR, *Nachova and Others v. Bulgaria (GC)*, Judgment of 6 July 2005, Appl. 43577/98 and 43579/98. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69630>

REFERENCES

1. Pilkov, K. M. (2019). Standart dokazuvannya yak skladova zabezpechennya prava na spravedlyvyy sud [Standard of proof as a component of ensuring the right to a fair trial]. *Yurliha*. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/816559> (in Ukr.).
2. *Konventsija pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod* [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. Rada Yevropy. 1950. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (in Ukr.).
3. *Postanova Verkhovnoho Sudu Ukrayiny* [Resolution of the Supreme Court of Ukraine]. (Sprava № 922/51/20 vid 29.01.2021). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94517830?fbclid=IwAR3-HdF9CsVL4e26vKX3UiaVbYy4p2cg07vV1q4fqWHzIEAvdI8JtrUNmJA> (in Ukr.).
4. Ryabchenko, YU. YU. (2020). Standart dokazuvannya v tsyvilnomu protsesualnomu pravi: postanovka problemy [The standard of proof in civil procedural law: problem statement]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*, (2), 136–139. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/35> (in Ukr.).
5. Karapetov, A. G., & Kosarev, A. S. (2019). Standarty dokazyvaniya: analiticheskoye i empiricheskoye issledovaniye [Evidence Standards: Analytical and Empirical Research]. *Vestnik ekonomicheskogo pravosudiya Rossiyskoy Federatsii. Prilozheniye k Yezhemesyachnomu zhurnalu*, 6(63), 1–96. <https://m-logos.ru/img/Article-about-standards.pdf> (in Russ.).
6. Redmayne, M. (1999). Standards of Proof in Civil Litigation. *The Modern Law Review*, 62(2), 167–195. <http://www.jstor.org/stable/1097022>
7. Taruffo, Michele. (2003). Rethinking the Standards of Proof. *The American Journal Comparative Law*, vol. 51, no. 3, pp. 659–677. <https://doi.org/10.2307/3649122>
8. Alexander, Larry. (1991). Book Review: Liberal Neutrality. Edited by Robert E. Goodin and Andrew Reeve. *Constitutional Commentary*. 595. <https://scholarship.law.umn.edu/concomm/595>
9. Tomarov, I. (2019). Standart dokazuvannya: vnutrishnye perekonannya chy balans virohidnostey [Standard of proof: internal belief or balance of probabilities]. *Yurydychna Hazeta online*. <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/standart-dokazuvannya-vnutrishne-perekonannya-chi-balans-virogidnostey.html> (in Ukr.).
10. Kivalov, S. V., Osadchyy, A. YU., & Zakalenko, O. V. (2019). *Administratyvnyy protses (zahalna chastyna)* [Administrative process (general part)]. Navchalnyy posibnyk. Odesa: NU "Odeska yurydychna akademiya" (in Ukr.).
11. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrayiny [Code of Administrative Procedure of Ukraine]. Zakon Ukrayiny (06.07.2005, No. 2747–4). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, (35–36, 37), 446 (in Ukr.).
12. Yakovenko, YE. O. (2019). Standart dokazuvannya ta yoho zastosuvannya v administratyvnomu protsesi [The standard of proof and its application in the administrative process]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*, (82), 295–304 (in Ukr.).
13. *Konstytutsiya Ukrayiny* [Constitution of Ukraine]. Zakon Ukrayiny (28.06.1996 No. 254k/96-vr). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp#Text> (in Ukr.).
14. Overchuk, S. V. (2012). Stanovlennya instytutu prysyazhnykh v umovakh nabrannya chynnosti Kryminalnym protsesualnym kodeksom Ukrayiny [Formation of the institute of jurors in the conditions of entry into force of the Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiya". Seriya "Pravo"*, 2(6), 1–4. <https://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12osvpku.pdf> (in Ukr.).
15. Skryabin, O. M., & Tonne, N. D. (2014). Sud prysyazhnykh za novym Kryminalno-protsesualnym kodeksom Ukrayiny [Jury trial under the new Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*, (72), 400–406 (in Ukr.).
16. Tyaglo, A. V. (2018). O standartakh dokazatelstva [On the standards of proof]. *Forum prava*, (1), 88–94. <http://doi.org/10.5281/zenodo.1239007> (in Ukr.).
17. William Twining. (2006). *Rethinking Evidence: Exploratory Essays*, Second Edition (Cambridge University Press,). 493 p.

- http://assets.cambridge.org/052167/5375/frontmatter/0521675375_frontmatter.pdf
18. Sherwin, Emily. (2002). Clear and Convincing Evidence of Testamentary Intent: The Search for a Compromise Between Formality and Adjudicative Justice. Cornell Law Faculty Publications. 824 c. <http://scholarship.law.cornell.edu/facpub/824>
 19. McBaine. (1944). Burden of proof: Degrees of Belief. PP. 262–263. <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwi3273F6-3uAhVfKMMKHxuDyYQFjAAegQIAhAC&url=https%3A%2F%2Flawcat.berkeley.edu%2Frecord%2F1109153%2Ffiles%2Ffulltext.pdf&usq=AOvVaw3K1aF3192LvbGAwwKkdm5>
 20. Mamontova, O. M. (2019). *Pravovi zasady zvil'nennya vid dokazuvannya v administratyvnomu sudochynstvi* [Legal bases of exemption from evidence in administrative proceedings]. Candidate's thesis (12.00.07). Zaporizhzhia (in Ukr.).
 21. *Lyst Vysshchoho administratyvnoho sudu Ukrayiny* [Letter from the Supreme Administrative Court of Ukraine]. (14.11.2012 No. 2379/12/13-12). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v2379760-12#Text> (in Ukr.).
 22. *Rishennya YESPL u spravi "Kobets proty Ukrayiny"* [Judgment of the European Court of Human Rights in the case "Kobets v. Ukraine"]. (14.02.2008 zayava No. 16437/04). http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_320 (in Ukr.).
 23. Stepanenko, A. S. (2015). Teoriya ta praktyka zastosuvannya standartu dokazuvannya "poza rozumnym sumnivom" Yevropeyskym sudom z prav lyudyny [Theory and practice of application of the standard of proof "beyond a reasonable doubt" by the European Court of Human Rights]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*, (4), 184–191 (in Ukr.).
 24. ECtHR, *Sevtap Veznedaroglu v. Turkey*, Judgement of 11 April 2000, Appl. 32357/96. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58897>
 25. ECtHR, *Nachova and Others v. Bulgaria (GC)*, Judgment of 6 July 2005, Appl. 43577/98 and 43579/98. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69630>

ІНФОРМАЦІЯ ПРО СТАТТЮ (ARTICLE INFO)

Published in:
 Форум права: 66 pp. 25–36 (1).

Related identifiers:

10.5281/zenodo.4486520

http://forumprava.pp.ua/files/025-036-2021-1-FP-Stoian_5.pdf

http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2021_1_5.pdf

License (for files):

[Creative Commons Attribution 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Received: 14.01.2021

Revised: 01.02.2021

Available online: 02.02.2021

Cite as:

Стоян, А. В. (2021). Триступенева градація стандартів доказування в адміністративному процесі. *Форум Права*, 66(1), 25–36.

<http://doi.org/10.5281/zenodo.4486520>

Stoian, A. V. (2021). Trystupeneva hradatsiya standartiv dokazuvannya v administratyvnomu protsesi [Three-Stage Gradation of Standards of Proof in the Administrative Process]. *Forum Prava*, 66(1), 25–36.

<http://doi.org/10.5281/zenodo.4486520>